
**Традиційно-побутові практики
в умовах соціокультурних
трансформацій**

УДК 94:[398.341:643.01](477.85)"18/19"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.02.276>

**ТРАДИЦІЙНЕ ЖИТЛО
БУКОВИНСЬКОГО ПОДІЛЛЯ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ —
ПОЧАТКУ ХХ ст.
(за матеріалами Хотинського р-ну
Чернівецької обл.)**

Роман РАДОВИЧ
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: radovychroman@gmail.com

Народне житло Буковинського Поділля ніколи не було предметом спеціального зацікавлення учених, що й визначає актуальність дослідження. У запропонованій розвідці автор ставить перед собою мету: на основі матеріалів з Хотинського р-ну з'ясувати особливості традиційного житлового будівництва другої половини ХІХ — початку ХХ ст. Буковинського Поділля, виявити його місцеву специфіку та спільні риси з житлобудівництвом Поділля та придністровського Покуття. Об'єктом дослідження є традиційне будівництво буковинців, а предметом — особливості житла (планування, техніка і технологія спорудження стін, стелі, даху, системи опалення тощо). Методологічною основою дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо. Територія дослідження охоплює Хотинський р-н Чернівецької обл. Основою роботи стали польові матеріали автора, зібрані на теренах Хотинського р-ну упродовж 1987 та 2017 рр., а також архівні матеріали Львівського музею народної архітектури та побуту ім. Климента Шептицького.

Ключові слова: Буковина, Хотинщина, житло, планування, конструкції, система опалення.

Roman RADOVYCH
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>
Doctor of Sciences in History, Senior Researcher
of the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
in the Department of Historical Ethnology,
Svobody Avenue 15, 79000,
Lviv, Ukraine
e-mail: radovychroman@gmail.com

**TRADITIONAL DWELLING IN BUKOVYNA
PODILLYA SECOND HALF OF THE 19th —
EARLY 20th CENTURIES**

(based on materials from Khotyn district, Chernivtsi region)

The author aims to find out, on the basis of materials from the Khotyn district, features of traditional housing construction of the second half of the 19th — beginning of the 20th centuries of Bukovyna Podillya, to reveal its local specifics and common features with the dwelling of Podillya and Transnistrian Pokuttya in the proposed exploration. The object of the study is the traditional construction of the Bukovina, and the subject is dwelling (planning, engineering and technology of construction of walls, ceilings, roofs, heating systems, etc.). The methodological basis of the study is the principle of historicism in combination with the elements of structural and functional analysis and the use of basic methods of ethnological science: typological, complex and retrospective analysis, historical reconstruction, etc. The territory of the study covers Khotyn district, Chernivtsi region. The basis of the work is the materials of the author, collected in the Khotyn district during 1987—2017, as well as archival materials of the Lviv Museum of Folk Architecture named after Klimenty Sheptytsky.

The most common were building of three-sections in two variants: «hata» + «horomy» + «komora» and «hata» + «komora» + «hata» («hatynchyna») in the second half of the 19th and early 20th centuries in Khotyn region. Dwelling of a frame structure with three basic constructive variants with filling walls by types: «killovani», «horodzeni» and «dylovani». The ceiling was made of clay or built of fence, on combined beams. Roofs were four-sloped and covered with straw or reed. The stove and oven were clay-kiln. Although the dusty heating system everywhere in the Ukrainian forest-steppe was eliminated by the beginning of the 20th century, in Khotyn region there were dusty settlements in the 1850's (though this issue needs clarification). There were single-family dwelling heated in white, less often semi-dusty type of heating in the late 19th and early 20th centuries. The internal structure and location of the main subjects inside dwelling of the Khotyn region is almost the same as national one. The peculiarity of the interior design of the Bukovyna dwelling was the widespread use of home-made products as well as relict furniture elements.

Comparison of individual components of housing culture (planning, constructions, heating system, interior, etc.) makes it possible to state that the settlements of Khotyn region are marked by a number of common features with the dwellings of Podillya and the Transnistrian part of Pokuttya. At the same time, they have preserved such relict phenomena that have long since disappeared in other forest-steppe areas.

Keywords: Bukovyna, Khotynshchyna, dwelling, planning, constructions, heating system.

Вступ. Сучасні етнологи розглядають Буковину (територія нинішньої Чернівецької обл.) як історико-політичний район України. Відповідно до їх поглядів, за етнографічними особливостями культури місцеве українське населення проживає у зонах впливу Поділля, Покуття, Гуцульщини, а також румунських і молдавських традицій. Низовинну (північно-східну) частину області, південніше від р. Дністер (Хотинський, Кельменецький, Сокирянський, Новоселицький р-ни) ще прийнято називати Буковинським Поділлям [1, с. 184—187].

На сьогоднішній день в етнологічній науці практично не знаходимо публікацій, які б висвітлювали специфічні риси житлобудівельної культури як Буковинського Поділля в цілому, так і окремих його частин, що й визначає *актуальність* нашого дослідження. У запропонованій розвідці автор ставить перед собою *мету* на основі матеріалів, зібраних у Хотинському р-ні, з'ясувати особливості традиційного житлового будівництва другої половини ХІХ — початку ХХ ст. цієї частини Буковинського Поділля, виявити його місцеву специфіку та спільні риси з житлобудівництвом Поділля та придністровського Покуття. *Об'єктом* дослідження є традиційне будівництво буковинців, а *предметом* — особливості житла (планування, техніка і технологія спорудження стін, стелі, даху, системи опалення тощо). *Методологічною основою* розвідки є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо. *Територія* дослідження охоплює Хотинський р-н Чернівецької обл.

Народне житло Хотинщини, як і Буковинського Поділля загалом, ніколи не було предметом спеціальних досліджень. У тих небагатьох публікаціях (Г. Кожолянко, А. Якимович [2, с. 115—224; 3; 4]), які стосуються житло-будівельної культури Буковини, цей аспект висвітлений доволі побіжно, без прискіпливого аналізу конкретних місцевих реалій. Тому стаття, яка базується на польових матеріалах автора, зібраних на теренах Хотинського р-ну упродовж 1987 та 2017 рр., а також польових матеріалах наукового співробітника Львівського музею народної архітектури та побуту Анни Якимович, які зберігаються в її особистому архіві та в Ар-

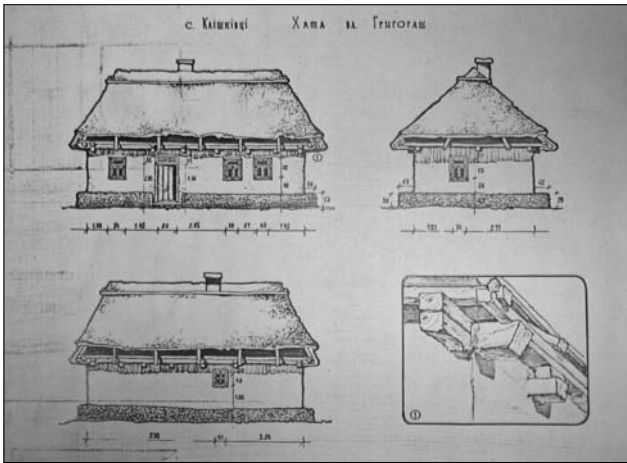
хіві ЛМНАП [5; 6; 7; 8; 9], є вагомим цінністю у висвітленні окресленої теми.

Основна частина. Перед тим, як приступити до характеристики стаціонарних осель, варто коротко зупинитись на примітивних тимчасових житлах («*бурдеях*»), які зводили у місцеві лісоруби, лісники, мисливці тощо. Тим більше, що дослідники вважають такі будівлі прототипом домівств неолітичних та мезолітичних мисливців [10, с. 90]. Зокрема, відповідно до повідомлень Миколи Онисимовича Філіпчука, 1926 р. н., ще у першій половині — середині ХХ ст. в околицях с. Рашків такі «*бурдеї*» споруджували наступним способом. Розкопували прямокутну у плані яму (3—3,5 х 4—4,5 м) завглибшки 1,5—2 м. При вужчих стінках ями, у центральній частині, вкопували по парі «*сох*» такої висоти, що їх кінці виступали над поверхнею заглиблення приблизно на 1—1,5 м. Відстань між «*сохами*» дорівнювала 1,2—1,5 м. При поздовжніх і тильному берегах ями, на певній віддалі від неї, на поверхню землі вкладали по колоді. У розвилки «*сох*» встановлювали дві поздовжні деревини, а на них — дві поперечні, що утворювало своєрідну раму. З усіх боків цю конструкцію густо вкривали похилими «*лупанцями*» («*лупаним деревом*»), які верхом опирались на поперечки рами, а нижнім краєм — на вкладані по її берегах колоди. Зверху такий дах присипали потужним шаром землі (а по цьому насаджували дерев). Між парою передніх «*сох*» влаштували примітивні двері, а перед входом викопували сходинки. Уздовж двох бокових та тильної стінок ями споруджували своєрідні земляні лави. Посередині розташовувалося вогнище чи примітивна «*пічечка*», дим з якої виходив крізь отвір у гребені даху. Такі ж у конструктивному сенсі «*бурдеї*» траплялись й у інших районах Буковини. Зокрема А. Якимович описала подібну споруду в околицях с. Топорівці Новоселицького р-ну [8, арк. 16]. Подібні за конструктивним вирішенням споруди широко побутували й інших етнографічних районах України, зокрема на Поліссі [11, с. 53—57]. Завдяки ґрунтовному утепленню ці будівлі можна було замешкувати як в літній, так і в зимовий період, тому «*бурдеї*» відповідної конструкції, до певної міри, вже можна вважати праобразом стаціонарних осель [12, с. 492].

Стосовно постійного житла, у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. на Хотинщині найбільш

Іл. 1. Хата кінця XIX ст. з двома рівновеликими житловими приміщеннями, розташованими «через сіней»; с. Атаки

Іл. 2. Хата кінця XIX ст. з двома різновеликими житловими приміщеннями, розташованими «через сіней»; с. Клішківці (малюнок М. Багнюк)

поширеними були тридільні оселі у двох варіантах: з двома житловими приміщеннями, розташованими обабіч сіней («хоромів») та типу «хата» + «хорони» + «комора» (сс. Рашків, Клішківці, Поляна). У другому випадку житлове приміщення зазвичай займало приблизно половину площі будівлі. Скажімо, у хаті кінця XIX ст. зі с. Клішківці із загальними розмірами в плані 9,24 x 4,73 м розміри житлової камери сягають 4,87 x 4,73 м, а сіней і комори разом — 4,37 x 4,73 м. Щодо споруд із двома житловими приміщеннями, то останні могли бути рівновеликими (хати кінця XIX — початку XX ст. у сс. Атаки, Бочківці, Долиняни, Пригородок, Шилівці, м. Хотин (іл. 1)) чи одне з них було значно меншим від другого (таким, як комора у попередньому варіанті планування): «хата» («велика хата») + «хорони» + «хатчина» («мала хата») (хати кінця

XIX — початку XX ст. у сс. Пригородок, Рашків, Долиняни, Шилівці, Бочківці, Атаки, Долиняни, Клішківці, Малинці, Поляна (іл. 2)). Сіней («хорони») в усіх випадках мали незначну ширину, яка здебільшого коливалась у межах 1,5—2,5 м. У будівлях з двома житловими камерами доволі часто при тильній стіні сіней перегородкою виділяли комірку (хати середини XIX ст. у с. Рукшин, кінця XIX ст. у сс. Ярівка, Поляна, початку XX ст. у с. Рашків тощо). Траплялись й споруди, в яких «комору» добудовували до причілка одного із житлових приміщень («хата» + «хорони» + «хатчина» + «комора»). Вхід у комору в такому разі здійснювали знадвору. Нерідко траплялись й дводільні споруди — «хата» + «хорони», з виділеною у сінях коміркою (с. Владична) чи без неї (сс. Керестенці [2, с. 165], Рашків, Ярівка). Дуже часто до одного (сс. Рукшин, Чепеноси, Рашків, Поляни, Владична, Атаки) чи двох (с. Поляни) причілків житлових споруд усіх планувальних варіантів добудовували прибік («пошур») — приміщення господарського призначення, яке могли використовувати, як складське, а у бідніших верств селянства — навіть у якості хліва (сс. Чепеноси, Рашків). В «хоромах»¹ у тильній стіні дверей зазвичай не влаштовували.

На Хотинщині, як і на усьому просторі Буковинського Поділля та у лісостеповій частині України загалом, побутували житла каркасної конструкції із заповненням стін глиносоломою (так-звана «мащєна хата»). Основу каркасу становили дубові стовпи («сохи»), які встановлювали покутах споруди. Їх могли вкопувати у землю (сс. Ярівка, Пригородок, Рашків, Атаки) або опирати на камені. У першому випадку «сохи» заглиблювали у землю на глибину не менше 0,5 м — «до твердого ґрунту» (сс. Пригородок, Рашків). У дубових стовбурах, з яких виготовляли «сохи», залишали прикоренюк — «комін» («коріні обтинали і лишали комінá»). Нижню частину «сох» (яку заглиблювали у ґрунт) з антисептичних міркувань інколи обсмалювали (с. Рашків). Слід зауважити, що місцями кутові «сохи» могли вкопувати у землю ще у житлах першої половини XX ст. (хата 1930-х рр. у с. Рашків). Доволі часто глибина, на яку вкопували кутові сохи, сягала й 1,5 (с. Поляна) — 2 (с. Малинці) м.

¹ В окремих населених пунктах (с. Рашків) побутує подвійна термінологія: «хорони» і «сіней» («сіня»): с. Рашків.

Проміжні стовпи (віконні, дверні), які були тоншими, зазвичай встановлювали на камені (с. Пригородок), проте місцями в землю вкопували і деякі з них. Скажімо, у с. Атаки, при розбірці старої хати, було виявлено, що в землю заглиблювали стовпи каркаса приблизно через кожних 1,5—1,8 м (щоправда, проміжні «сохи» вкопували на меншу глибину ніж кутові). У верхній частині стовпів влаштовували виступ («чоп»), який при монтуванні каркаса заходив у гніздо «платви» (с. Рашків). У низці сіл респонденти старших вікових груп згадують «сохи» з природною (сс. Ярівка [13, с. 141], Поляни, Малинці) чи штучно вибраною (с. Малинці) розвилкою замість чопа, у яку вкладали «платви» (зазвичай це було у дуже старих хатах — першої половини — середини XIX ст.). До речі, під час експедиції у 1984 р. А. Якимович у с. Малинці була обстежена хата першої половини XIX ст., у якій використані такі «сохи» [7, арк. 11]. Першими на «сохи» укладали поперечні «платви», а вже на них — «платви» поздовжні і «сволок» (тут побутували стелі на комбінованих сволоках, про що йтиметься далі). Відтак ішли поперечні «сволочки» і другі (верхні) поперечні платви, які теж називали «сволочками». «Сохи» й платви додатково укріплювали навскісними риглями — «бантинами» (щоправда, місцями одержуємо інформацію, що у дуже давніх житлах, у яких «сохи» вкопували в землю на 1,5—2 м, бантин могло й не бути: с. Малинці). Натомість у тих спорудах, де усі (й кутові) стовпи каркаса встановлювали на камені, «бантини» були обов'язковими елементами конструкції. Кінці платв і сволочків виносили поза обріз стін на досить значну довжину — 0,5—0,6 м. Особливо це стосується фасадного піддашся, винос якого міг сягати й 0,8—1 м (хати другої половини — кінця XIX ст. у сс. Атаки, Бочківці, Долиняни). По краях цих виносів укладали додаткові платви (як уздовж довгих стін, так і причілкових), у які зарубували нижні кінці крокв (іл. 3). Утворений таким способом «піддашок» («підстришок») з фасадного боку часто опирався на чотиришість стовпців (хати кінця XIX — початку XX ст. у сс. Атаки, Бочківці, Шилівці, Долиняни, Клішківці, Пригородок (іл. 4)); інколи такі стовпці були присутні при двох, трьох, а навіть й усіх чотирьох стінах (хата другої половини XIX ст. у с. Шилівці). Зчаста останні фігурно вирізали (сс. Атаки, Приго-

Іл. 3. Хата кінця XIX ст.; с. Пригородок

Іл. 4. Хата другої половини XIX ст.; с. Пригородок

родок, м. Хотин (іл. 5)). Нижніми кінцями стовпці опирались на камені чи були вмонтовані у «приспи», які робили доволі масивними (широкими та високими). Особливо це стосується «приспи», розташованої з головного фасаду, ширина якої могла сягати й 0,7—0,8 м (сс. Бочківці, Долиняни, Пригородок, Шилівці). У такому разі вона інколи набирала вигляду галерейки: стовпці встановлювали на підвалину, зверху вони підпирали додаткову поздовжню платву, а між стовпцями влаштовували невисоку огорожу з дощок (хати другої половини — кінця XIX ст. у сс. Шилівці, Пригородок, м. Хотин). Присьби зазвичай були глинобитними: їх вибивали з «чорного болота», а зовні обмащували сумішшю

Іл. 5. Хата кінця XIX ст.; м. Хотин

жовтої глини з половиною чи «кінським гімняком» (нерідко «приспи» викладали з глиносолом'яних вальків). Як уже відзначалось, ширина такої «приспи» інколи могла сягати й 70—80 см, приблизно такою могла бути і її висота. «Приспи» більшої ширини по краях обрамлювали кам'яною підпорною стінкою (особливо з фасадного боку): сс. Бочківці, Клішківці, Пригородок, Шилівці.

Дерево для будівництва хати завжди старались заготовляти у зимові місяці: «Рубали взимі, поки соків не потягнуло» (с. Рашків). У будову не брали дерев, у які влучив грім («дерево палене»), з боківим відростком чи «краками» — розгалуженнями уверху (с. Рашків)

Стосовно заповнення стін, то як ще у середині XIX ст. зазначав П. Чубинський, «...де ж нема лісу, як наприклад, в південній частині Подільської губернії і в Хотинському повіті Бесарабської області, там хати роблять плетневі, переважно з соломи» [14, с. 381]. У таких спорудах («мазанках») по периметру стіни встановлювали кілки, між якими на зразок плоту городили солом'яними «крутеньями» і з двох боків «вмазували товстим шаром глини» [14, с. 381].

Відповідно до наших матеріалів, на Хотинщині побутували три основні конструктивні варіанти заповнення стін: «кільовані», «городжені» та «дильовані». Відповідно, хати споруджені в кожній із цих технік називали: «кільована хата», «городжена хата» та «дильована хата».

У другій половині XIX — на початку XX ст. найбільш поширеною (основною) тут була «кільована» техніка (сс. Рукшин, Рашків, Пригородок, Чепони, Поляна, Ярівка та ін.). При застосуванні цієї

конструкції увесь простір між стовпами каркаса густо заповнювали вертикальними колами («кілли»). Верхню частину колів запускали в отвори, висвердлені у платвах, а нижню — вкопували («вбивали») у ґрунт (с. Пригородок) чи встановлювали на кам'яні плитки. Траплялось (у новіших спорудах), що до нижньої частини стовпів закріплювали брусок («підвалину», «пояс») з поздовжнім пазом, у який заганяли нижні краї кілків (с. Рашків). Кілля здебільшого виготовляли з твердих порід деревини (дуб, граб, бук). Стіни заповнювали глиносолом'яними вальками різної величини без певної форми — більшими або меншими грудками глиносолом'яної суміші («балабухи», «барабусі», «бодзи», «балабодзи», «балабодзики»). Житлові споруди подібної конструкції широко побутували на Поділлі та у придністровській частині Покуття [15, с. 449—450; 16, с. 42].

Для виготовлення вальків (як і для здійснення інших глиняних робіт) скликали толоку («клаку»: сс. Рашків, Пригородок, Атаки). Матеріалом, з якого виготовляли вальки, переважно був місцевий в'язкий суглинок темної барви — «болото» («чорне болото»): сс. Атаки, Пригородок. На «оборі» (в дворі) розкопували яму, накидали мервленої соломи, заливали туди води і вимішували. Болото місили ногами чоловіки (при можливості для цього використовували коней: сс. Атаки, Рашків). Мужчини підносили чи підвозили вимішану глиносолому (сформовані «бодзи») до каркасу хати, а жінки, які стояли по два боки стіни, укладали їх на місце («місили болото і носили барабусі хлопці, а баби валькували»: с. Рашків). При відсутності у дворі потрібного матеріалу, глину привозили (с. Рашків). «Клака» завжди завершувалась гостиною, «музиками» та танцями.

Після того, як вивалькувані стіни добре просохли (що залежало від погодних умов), жінки їх «вирівнювали» сумішшю глини і дрібно посіченої соломи, а відтак «гладили» («вигладжували») за допомогою дощечки рідшим розчином глини з половиною, а по цьому ще, інколи, — дуже рідким розчином глини і «коняка» (сс. Пригородок, Рашків).

Щодо «городженої хати», то місцеве населення вважає таку техніку найдавнішою: сс. Данківці, Малинці, Ширівці, Рукшин, Пригородок, Ярівка, Поляна, Клішківці та ін. На Хотинщині, як і в інших районах Буковинського Поділля [2, с. 185], трапля-

лось два варіанти городження стін. У першому випадку до «сох» каркасу закріплювали три горизонтальні «лати» («пояси»), по яких городили вертикальний пліт з доволі товстої лози, верби чи граба («городили патиками нашторцук»): с. Поляна. Місцями респонденти згадують, що колись замість лат, до «сох» закріплювали (вплітали) «пояси», виплетені з «пруття» [9, арк. 14]. В іншому випадку подібно, як і при «кільованій» конструкції, увесь простір між «сохами» густо заповнювали вертикальним «кіллям», поміж яким горизонтально заплітали хмизом чи лозою (с. Ярівка). Відтак стіни з обох боків «валькували»: закидали сумішшю глини і січеної соломи («бодзами», «чумаром») [5, арк. 10; 13, с. 141]. Після висихання їх виправляли подібно, як стіни «кільованої хати». Варто відзначити, що «городжену хату» респонденти зазвичай пов'язують з використанням у її конструкції вкопаних у землю «сох», нерідко — з природною розвилкою угорі (с. Ярівка). Городжені хати широко побутували і в інших районах Буковинського Поділля (сс. Котилево Новоселицького; Ленківці, Атаки Кельменецького; Молодове, Кобальчин, м. Сокиряни Сокирянського р-нів тощо). Відомі вони й на Поділлі та у придністровській частині Покуття [15, с. 450—451; 16, с. 46; 17, с. 25]. Однак у той час, коли техніка горизонтального плетіння була поширена по усій території Поділля, вертикальний запліт відомий лише у його південних (придністровських) районах: Борщівський р-н Тернопільської обл., Кам'янець-Подільський, Новоушицький, Дунаєвецький р-ни Хмельницької обл. [15, с. 451; 18, с. 61]. Водночас слід наголосити, що техніка «городження» у місцевому будівництві довше затрималась у конструкції господарських споруд: хлівів, хлівців, курників тощо (с. Клішківці).

Каркас «дильованих хат» нічим не відрізнявся від вже описаного (стовпи, платви, бантини), лише у бокових площинах стовпів вибирали поздовжній паз — «шпурт» («шпуртовані слупи»). Техніка, яку місцеве населення називало «дильованням» полягала в тому, що простір між стовпами почергово заповнювався товстими дерев'яними жердинами («патиками», «дилиням») і глиносолом'яними вальками. У пази («шпурти») стовпів заганяли краї дилини, потім накладали шар глиносолом'яних вальків («бодзів»), відтак укладали наступну ди-

лину, якою добре утрамбовували глиносолому і т. д. (сс. Рашків, Шилівці, Поляна [5, арк. 13; 6, арк. 4] та ін.). Зазвичай респонденти зазначають, що висота глиняної прокладки була майже такою, як і висота дилини, проте в окремих випадках (особливо у стінах господарських споруд) шар глиновальків міг бути значно більшим (інколи він сягав 0,3—0,5 м: с. Шилівці). Хоча такі «дильовані хати» у тутешніх селах траплялись вже на початку ХХ ст. (що засвідчують окремі їх релікти), за свідченням респондентів до Другої світової війни вони були набутком лише найбагатших верств селянства — більше їх поширення припадає тільки на середину 1940-х рр. (с. Рашків). Ціоправда, у деяких наближених до р. Дністер населених пунктах (с. Пригородок) респонденти твердять, що «колись дильованих хат в селі не було» зовсім. Подібна техніка будівництва («дильована хата») у першій половині — середині ХХ ст. широко побутувала у придністровських районах Покуття [16, с. 45], а також у деяких інших етнографічних районах України, зокрема на півдні Волині [19, с. 75—78], на Поділлі (де вона має більш давню традицію) [15, с. 445—449] тощо.

Траплялись на Хотинщині й глинобитні хати, які зводили без жодного каркаса (місцеві назви: «хата рядами», «хата з рядів»: с. Пригородок; «бита хата»: с. Рашків). Під час їх спорудження встановлювали дерев'яну (чи плотяну) опалубку, і поступово шарами накладали глиносолом'яну суміш («заміс»), яку добре утрамбовували. Ширина стіни сягала 0,5—0,6 м. Виведення такої стіни здійснювали у декілька етапів: спершу її вибивали на висоту приблизно 0,5 м, після висихання — ще на 0,5 м і т. д. (с. Пригородок). Інколи спорудження «хати з рядів» тривало впродовж цілого літа.

Із низки сіл маємо згадки про «саманні хати» (с. Рашків), «хати мурувані з лампача» (сс. Пригородок, Рашків, Рукшин, Рухотин, Чепеноси), тобто з сирцевих цеглин (30 x 20 x 20 см). «Лампач» виготовляли кустарним способом: із суміші глини і січеної соломи у дерев'яних «формах» формували цеглини і висушували їх під навісом. За свідченнями респондентів, такі стіни почали робити лише у середині ХХ ст.

У житловому приміщенні та коморі завжди влаштовували стелю («стелину»), у сінях давніше її не було. Ціоправда, часом траплялись житла у яких

Іл. 6. Стеля, оперта на комбіновані сволоки; с. Пригородок

Іл. 7. Головка поздовжнього сволока; с. Шилівці

стеля присутня над тильною частиною сіней (вона займала приблизно 1/3 частину їх загальної площі): хата першої половини ХХ ст. у с. Рашків. «Стелину», як правило, підтримувала комбінація з одного поздовжнього «сволока» і кількох (переважно трьох) поперечних «сволочків» (іл. 6, 7). У спорудах з двома житловими приміщеннями, у більшому («хаті») було три поперечні сволочки, у меншому («хатчині») — два (хати другої половини ХІХ — початку ХХ ст. у сс. Ярівка, Долиняни, Малинці, Пригородок, Рашків, Бочківці). Траплялось, що у меншому приміщенні стелю підтримував лише один-два поперечні сволоки чи один поздовжній (с. Клішківці). Сволоки виготовляли з дуба, тополі чи липи. Приблизно з початку ХХ ст. стелю почали влаштовувати й у сінях (хата початку ХХ ст. у с. Долиняни). Вона опиралась на комбінацію з одного поздовжнього і одного поперечного сволоків (с. Долиняни).

«Стелину» зазвичай робили глиновалькованою. Впоперек сволочків густо наклали дубові чи грабові («круглячки граба»: сс. Рашків, Атаки) жердини (місцями вони могли бути «ялові» або вербові: с. Пригородок), по яких закидали глиносолому («балабухи»). Знизу і зверху стелю «загладжували» подібно, як і стіни (слід відзначити, що так, як і стелю заповнювали виноси-піддашки). У південних населених пунктах дослідники згадують й інший конструктивний варіант стелі: на сволочки наклали дошки, а зверху їх утеплювали шаром «троці» (очерету) та глини (с. Ярівка) [13, с. 141]. У такому разі знизу стелю зазвичай не змащували, а мили. З окремих населених пунктів (с. Поляни) маємо згадки про стелі «городжені» з пруття (з двох боків їх «змащували» глиносоломою). Водночас, відповідно до матеріалів дослідників [9, арк. 8], місцями, наприклад у с. Ленківці Кельменецького р-ну в давніших оселях траплялись городжені стелі трикутні у перетині. Стелі аналогічної форми відомі також на Поділлі [13, с. 61], а особливо — на Поліссі (так-звана «горбата стеля») [11, с. 676—684].

У всіх приміщеннях влаштовували глинобитну долівку. Її робили наступним способом. Спершу у середині споруди землю вирівнювали (розкопували і добре вбивали), відтак на її поверхню наклали шар глиносолом'яних вальків («балабухів»), які теж добре притрамбовували довбнею («землю вбивали вальками»: с. Пригородок), зверху вкривали розчином глини з половиною — «вирівнювали глиною», а відтак усю поверхню долівки змащували розчином «коровічого гімняка» (с. Пригородок) чи його сумішшю з глиною (сс. Рукшин, Рашків), що надавало їй зеленкуватого кольору. У с. Шилівці побутував децю відмінний спосіб влаштування долівки. Після вбивання розкопаного у приміщенні ґрунту усю поверхню вирівнювали сумішшю «чорного болота» з дрібно нарізаною соломною, відтак вигладжували розчином глини, вимішаної з половиною, а насамкінець — глини з «коняком» [3, с. 86].

Для побілки стін на Хотинщині, як і в інших придністровських районах Буковини, Західного Поділля та Покуття [4, с. 557; 16, с. 50; 16, с. 64], широко використовували гіпс («білий камінь», «камінь»). Це у свій час відзначав П. Чубинський: «В Хотинському повіті Бессарабської області, у так-званій Бессарабській Буковині білизна і чистота хати доведена

до крайності. Тут при побілці хат використовують не просту білу глину, яку вживає інше населення, а гіпс, який незрівнянно міцніше тримається на стінах і переважає своєю білизною не тільки глину, а й навіть крейду» [14, с. 387]. «Білий камінь» (щільну тонкозернисту відміну гіпсу), заготовляли, випалювали у печі, товкли або розмелювали на жорнах, висівали на решеті, розтирали і розводили у воді (с. Рашків). У деяких селах при використанні для побілки стін вапна була поширена техніка «піскування» («стіну піскували»): висіяний на ситі пісок вимішували з розчином вапна й наносили на стіни, а відтак два—три рази білили водяним розчином вапна (до цього могли додавати синьки чи інших барвників): с. Пригородок.

Зовнішні стіни, заодно й піддашок жител акуратно вибілювали, інколи додаючи до розчину кольорові глинки чи синьку. Тильну стіну часто повністю замащували жовтою глиною. Присьбу (а інколи й нижню частину стін) підводили кольоровими глинками («жовтою», «рудюю», «шарою» тощо), сажею чи синькою. Скажімо, у хаті кінця XIX ст. зі с. Пригородок «приспа» жовта, а нижня частина стін навколо обрамлена сажею. Інколи на загальному фоні стін кольором виділялись пілястри, піддашок тощо. Зокрема у хаті кінця XIX ст. зі с. Долиняни основна поверхня стін та виноси сволоків побілені доволі насиченим блакитним кольором, а пілястри навколо вікон, дверей, піддашок наведені білим кольором, знову ж «приспа» підведена сажею (іл. 8).

На обстеженій території житла вкривали чотири-схилими дахами на кроквах. У верхній частині крокви попарно зв'язували бантинами. По кроквах ішла обрешітка з горизонтальних «лат». Конструкції даху виготовляли з, так би мовити, «легких» листяних порід деревини. Скажімо, у с. Рашків крокви робили з тополі, лати — з липи. Основним покрівельним матеріалом була житня солома, рідше — очерет («троща»: сс. Рашків, Ширівці, Шилівці, Долиняни), а на південному-заході району (наближено до підгір'я: с. Шилівці) в окремих випадках використовували дралицю (її купували в горах).

Як і на основній території України, дахи у переважачій більшості вкривали житніми сніпками. Для покриття використовували два типи сніпків. На нижній ряд («стріху») давали сніпки-«стріхачі» (зв'язані при колосі) «гудзірем» вниз, натомість

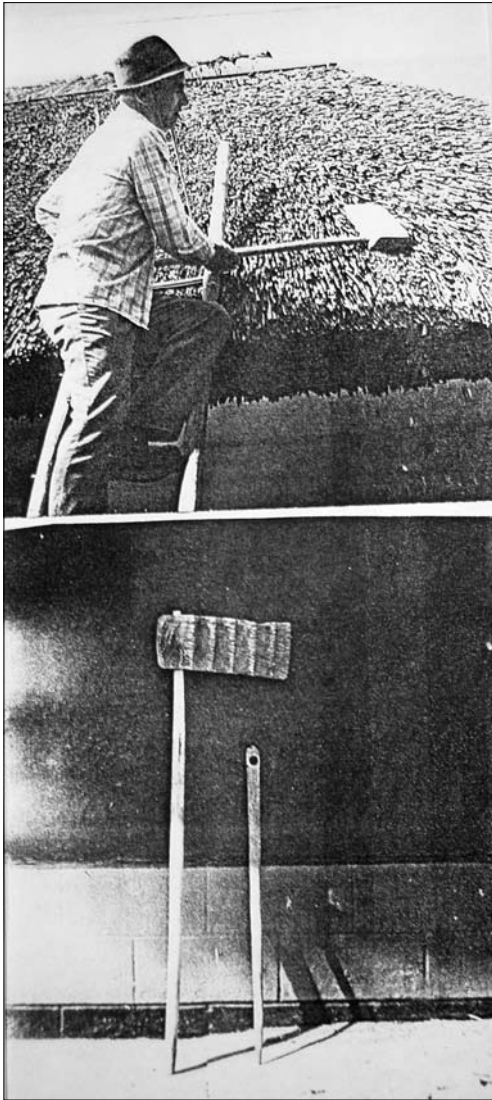

Іл. 8. Хата кінця XIX ст.; с. Долиняни

усю поверхню вкривали сніпками-«площиками» колосом вниз, що надавало дахові гладкої фактури. На кути ішли сніпки подібні до «стріхачів», лише коротші, і зв'язані «перевеслом» приблизно посередині, які називали «рогачами» (зазвичай вони були подвійними чи потрійними). У такий спосіб по кутах даху утворювались «карби» («роги вишивані карбами»). На останній ряд під «гребенем» давали одинарні «рогачі». «Гребінь» («верх») вибивали з м'ятої соломи і притискували перехресними «козликами». Траплялось, що верх даху вивершували розділеними (на два боки) сніпками, зв'язаними у головку. У такому разі уздовж двох схилів гребеня вкладали поздовжні ліщинові прутки — «пращини» (зв'язані попарно на причілках). Інколи «пращини» додатково укладали й по «козликах».

В окремих придністровських селах дахи вкривали м'ятою соломою. Скажімо, інформація про технологію такого покриття записана у с. Поляна [5, арк. 4]. До крокв закріплювали горизонтальні лати, поміж якими городили «пруттям». Нижній ряд («стріху»), як й у попередніх випадках, пошивали сніпками «гудзірем» вниз. Відтак на пліт наклали товстий шар (до одного метра) соломи-мерви, яку добре утрамбовували ногами. Такою жм'ятою соломою вивершували і «гребінь». Закріплювали покриття (заодно й гребінь) густо укладеним доволі довгим «півзинням». Як відзначав П. Чубинський, подібна технологія покриття була характерна в Україні для бідніших верств селянства [14, с. 379]. Покриття мервленою соломою траплялось також і в інших етнографічних районах, зокрема на Поліссі, Бойківщині тощо [11, с. 668—670; 20, с. 388—389].

Іл. 9. Худяковський Сидір Костянтинович демонструє процес підбивання покрівлі «довбенькою», с. Ширівці (уверху); «довбенька» та «голка» для «пришивання» сніпків очерету до лат, с. Ширівці (внизу)

Технологія пошиття даху очеретом добре описана у с. Ширівці². Очерет («трощу») заготовляли у грудні та січні («коли лист з нього опадає»). Із заготовленого очерету робили сніпки. Їх зв'язували «рогозою», спеціальною «травкою» чи просто шпагатом. Сніпки призначені на «стріху» (нижній ряд) були вдвоє товстішими від інших (діаметром приблизно 20 см), а також довшими. Лати під пошиття очеретом прибивали до крокв на відстані один «лікоть» (приблизно 0,45 м) одна від одної. Як завжди, починали пошивати з нижнього ряду. Сніпки першого ряду прив'язували до другої лати. До цієї

² Спосіб пошиття даху записала А. Якимович у 1984 р. в с. Ширівці від Худяковського Сидора Костянтиновича.

ж лати прив'язували («пришивали») й другий ряд сніпків (вони були уже тоншими: діаметром приблизно 10 см) і коротшими (усі сніпки на даху вкладали коренем вниз). Наступний ряд «пришивали» до третьої лати і т. д., завдяки чому покриття було доволі товстим, оскільки кожен ряд очерету перекривав попередній, а частково й ще нижчий. При тому дотримувались правила: для кожного наступного верхнього ряду брали щораз коротші сніпки. Сніпки до лат не прив'язували, а власне за місцевою термінологією, «пришивали ликом» за посередництвом великої (завдовжки приблизно 0,8 м) дерев'яної «голки» з вушком. Прив'язавши окремий ряд сніпків, їх підбивали сокироподібним пристроєм (дощечка з карбами, насаджена на держак, завдовжки приблизно 1,2 м; «довбенька»: с. Ширівці; «праник»: с. Рашків) (іл. 9). Завдяки цьому поверхня даху набувала гладкої (а не східчастої) фактури. Відтак кожен черговий ряд ще раз «пришивали», але вже туго. На верху даху уклали парні (зв'язані до купи) сніпки, які розділяли на два схили даху. «Гребінь» вивершували своєрідною солом'яною «кіскою», яку по краях закріплювали вертикальними дерев'яними шпильками (іл. 10). Уздовж гребеня з двох боків даху кінці верхніх сніпків закріплювали довгою «ліскою» («пражиною»). Після покриття, обріз нижнього ряду («стріху») підрізали (вирівнювали спеціальними ножицями). Відповідно до тверджень старожилів, вміло пошитий очеретяний дах міг простояти без ремонтів впродовж 70—80 років. Такий дах мав обтічну форму (карби на його поверхні та рогах були відсутніми) і нагадував дахи українського лівобережжя. У с. Клішківці цю технологію номінували, як «пошиття карасом». Вона дуже нагадувала поширену на Середньому та Східному Поліссі технологію покриття даху «під щіть» [11, с. 661—663]. Що правда, відповідно до джерел, на Хотинщині побутували очеретяні дахи зі східчастою поверхнею (карбами). Скажімо, П. Чубинський у свій час відзначав: «В північній частині Хотинського повіту, Бессарабської області хати покривають довгим «очеретом». Цей очерет на даху вкладається доволі товстими шарами, один на другому все вище і вище, так, що нижня частина даху складається з правильних уступів, яких одначе буває не більше трьох—чотирьох; сам же верх чи «щіть», вкрива-

ється так само як і у інших хатах, м'ятою соломою» [14, с. 379].

У житловому приміщенні зазвичай влаштовували три вікна: два на головному фасаді, одне на причілку (наближено до лицевої стіни). Причому вікна у лицевій стіні завжди були дещо зміщені від кутів до поперечної осі житлової камери (доволі часто вони були майже спареними: сс. Пригородок, Шилівці). Водночас траплялось, що ще одне невеличке віконце влаштовували за піччю (високо під стелею: сс. Атаки, Пригородок, Долиняни). У житлах з двома рівновеликими житловими приміщеннями у головному фасаді кожного з них влаштовували по два вікна (хати другої половини ХІХ — початку ХХ ст. у сс. Атаки, Бочківці, Долиняни, Пригородок, Шилівці, м. Хотин). В оселях типу «хата» + «хороми» + «хатчина» у більшому приміщенні два вікна розташовували на головному фасаді, одне — на причілку; у «хатчині» по одному вікнові — на лицевій і причілковій стінах (при наявності причілкової притули — «пошура», друге вікно робили у тильній стіні: с. Рукшин). Давніші вікна були невеличкими чотиришибковими. Скажімо, у хаті кінця ХІХ ст. у с. Пригородок збереглися первісні вікна розміром 0,5 х 0,5 м, а у хаті зі с. Атаки розміри чотиришибкового вікна на тильному фасаді сягають лише 0,4 х 0,4 м. Вікна доволі часто обладнували металевими ґратами (хати кінця ХІХ ст. у сс. Пригородок, Шилівці, Долиняни, Атаки), а інколи — й внутрішніми двостулковими віконницями («оболонами»).

Відповідно до свідчень старожилів у давніх хатах вікна були дуже маленькими: вони представляли собою невеличкий шматок скла (0,2—0,3 х 0,2—0,3 м), вмащений безпосередньо у стіну, що надавало вікнові заокругленої конфігурації (зараз такі віконця можна побачити хіба що у тильній стіні за піччю (с. Шилівці) чи у коморі (с. Атаки)). В окремих селах респонденти згадують вікна, у яких скло замінював «бурдюг» (сечовий міхур), натягнутий на дерев'яну рамку (с. Чепонеси). Скажімо, за свідченням мешканця с. Малинці, Пернай Дмитра Максимовича, 1914 р. народж., у його хаті, збудованій у першій половині ХІХ ст., первісно усі вікна були «кругленькі на двадцять сантиметрів, обтягнуті міхуром» [3, с. 81]. Подібні вікна, затягнуті свинячим міхуром, у середині ХVІІ ст. (1656—1657 рр.) доволі детально описав К. Гільденбрант на Середній

Іл. 10. Закріплення «кіски» до гребеня даху «шпилькою»; с. Долиняни

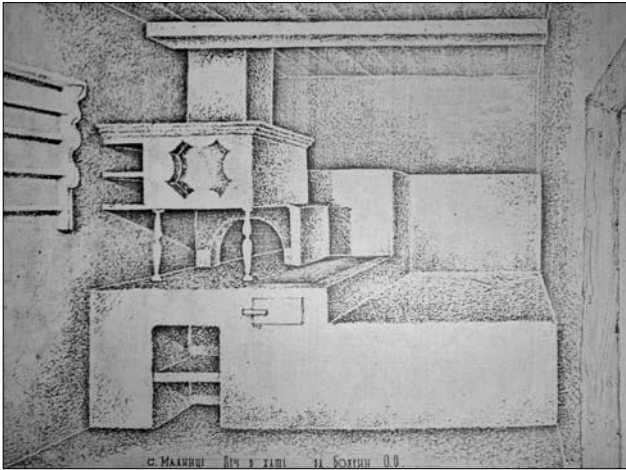
Наддніпрянщині: «Замість шкляних вікон, мають раму, натягнуту свинським бурдюхом, через нього видніє день. На них (рями) вони так сильно вважають, що, кожного вечора їх здимають, зберігають гаразд, а отвір засувають дошкою — засувом» [21, с. 56]. Технологія виготовлення такого «скла» була доволі простою. Наприклад, на Бойківщині свіжий (ще вологий) сечовий міхур («капчук») вичищали «шкрябачкою» (до того часу, поки він ставав прозорим), напинали на дерев'яну рамку й висушували. Таке «скло», за словами автохтонів, було доволі міцним — «пальцем його не проб'єш» [11, с. 407]. На буковинській Гуцульщині (Путильський р-н) подібне «скло» («бурдюг») нерідко виготовляли з шкіри молодих (тільки що народжених) козенят («Замість шкла... Вікна робили з козєчої шкіри... з молоденьких, що сі но вродили»: с. Селятин)³, ягнят («Колись вікна були з овечай шкіри найбільше, з єгнет... ще одно таке було прикедане в одних в коморі... тепер нема»: с. Шепіт)⁴ чи навіть з просякнutoго олією полотна (с. Ріпінь)⁵.

Полотнище дверей зазвичай виготовляли з двох широких дощок, з'єднаних двома поперечними шпугами. У давніших спорудах вони обертались на

³ Записано 28.05.2008 р. у с. Селятин Путильського р-ну Чернівецької обл. від Пакшика Танаса Онуфрійовича, 1927 р. народж.

⁴ Записано 27.04.2016 р. у с. Шепіт Путильського р-ну Чернівецької обл. від Тодоровича Прокопа Казимировича, 1949 р. народж.

⁵ Записано 30.05.2008 р. у с. Ріпінь Путильського р-ну Чернівецької обл. від Захарюва Василя Дмитровича, 1924 р. народж.

Іл. 11. Печ у хаті кінця ХІХ ст.; с. Малинці (малюнок М. Багнюк)

дерев'яних бігунах, у новіших — на металевих завісах. У придністровських селах Хотинщини (Чепоноси, Пригородок, Поляни, Рашків) та прилеглих районів (сс. Ленківці, Оселівка Кельменецького р-ну) доволі часто одержуємо інформацію про те, що ще у першій половині ХХ ст. у старих житлових спорудах тут можна було натрапити на двері, виплетені з лози: «Колись двері робили городжені, обмащені глиною, на дерев'яних завісах» (с. Чепоноси); «Двері були городжені, вальковані і обмащені кізяком; на дерев'яних завісах» (с. Поляни) [5, арк. 11, 13]. У с. Рашків нам вдалося записати більш детальну інформацію про конструкцію таких дверей. Їх основа представляла собою прямокутну раму, один із вертикальних елементів якої у нижній та верхній частинах завершувався чопами-виступами (бігунами), котрі й виконували функцію своєрідних завіс. По висоті дверей в отвори, висвердлені у їх боковинах, вставляли декілька горизонтальних прутів («пелюсток»), поміж якими городили спеціальною «тонкою лозою з потоків». З двох боків таке дверне полотно «мастили» глиносолом'яною сумішшю.

Курна система опалення скрізь в українському лісостепі була ліквідована вже до початку ХІХ ст. [11, с. 524—528]. Проте на Хотинщині ще у 1850-х рр. траплялись курні оселі, про що свідчать матеріали О. Афанасьєва-Чужбинського: «Хата у руснака малоруська з однією відмінністю — здебільшого вона не має коминів, натомість дим виходить крізь круглий отвір у сіні і, як водиться, наповнює й кімнату»⁶

⁶ Цікомо можливо, що автор мав на увазі не курне, а напівкурне житло. На користь того промовляє велика кіль-

[22, с. 41]. Щоправда, у цей період, безперечно, побутували житла з відведенням диму поза межі приміщення. Опосередковано на користь цього промовляють матеріали дослідників середини ХІХ ст., відповідно до яких внутрішні стіни хати були дбайливо вибілені, а в облаштуванні внутрішнього простору відзначається велика кількість декоративних тканин [14, с. 387; 22, с. 41]. Археологи припускають, що відвід диму поза межі житлового приміщення у лісостеповій частині України (заодно й на Буковинському Поділлі. — Р. Р.) в окремих випадках міг відбуватися вже у княжий період (ХІІ—ХІІІ ст.), про що опосередковано свідчать фрагменти закопчених глиняних труб, які, на думку вчених, могли бути залишками «димоходів» [23, с. 156]. Зокрема, подібний «димохід» знайдено на городищі Ленківці (Кельменецький р-н): «...глиняний тристінний жолоб, вкритий сажею з внутрішнього боку. Діаметр жолоба 30 см» [23, с. 71].

Однак вже у кінці ХІХ — на початку ХХ ст. на Хотинщині побутували житла, опалювані побілому, рідше траплялись напівкурні. Зокрема, ще у 1970-х рр. респонденти, народжені у кінці ХІХ — на початку ХХ ст., відзначали, що за їх пам'яті в оселях практично завжди були комини, виведені понад дах — «гаджакі» (у той час, коли у підгірській частині Буковини переважала напівкурна система опалення) [9, арк. 10]. Щоправда, під час експедиції 1984 р. у с. Малинці була виявлена хата першої половини ХІХ ст. з напівкурним відведенням диму [7, арк. 9].

Печі («пич») робили глинобитними (іл. 11). Опічок («тапчан») кубічної форми (1,5 х 1,5 х 1 м) давніше вибивали з глини («болота») та каміння: місце у куті житлового приміщення, призначене для печі, з двох боків відгороджували плотом, який надійно підпирали кіллям та підкосами, а всередину насипали «болота» в перемішку з камінням і поступово вбивали довбнями (с. Рашків). В новіших спорудах «тапчан» складали з сирієї цегли («лампаців», «кірпіців»: сс. Рашків, Пригородок). В опічці влаштовували нішу («дуге», «дуга», «підполоч»), де складали дрова, взимку утримували курей (навесні — квочку): сс. Пригородок, Атаки, Рашків.

кількість тканин («килимів та килимків, прибитих і постелених де лиш можна»), якими наповнений інтер'єр оселі [22, с. 41].

«Лампачі» формували з суміші глини і піску у спеціальних дерев'яних формах (с. Пригородок) та сушили на свіжому повітрі під навісом. Черинь печі («ватрю») робили глиняною з домішкою черепків чи дрібних камінців. Як зазначають у с. Атаки, для цього брали червоний камінь-«кругляк» — невеличкі круглі камінці червоного кольору (їх збирали у р. Дністер), які вкладали на глині. За спостереженнями автохтонів, «червоний кругляк добре тримає температуру і не тріскає», натомість «сивий камінь не давали, бо він тріскає». До речі, подібні червоні камінці («круглячок», «кулячки») для спорудження черені використовували й у придністровських районах Покуття [24, с. 105] та Поділля⁷. У новіших печах «ватрю» робили з «кірпіча» і змащували глиною (с. Атаки). Склепіння («піч») давніше споруджували з глиносолом'яних вальків: відступивши по двох краях «топчана» місце на «припички», встановлювали 20—25 грабових «каблуки» (нижніми кінцями їх втикали у «топчан»; а їх кінці ще додатково й попарно зв'язували). Цю опалубку обкладали «вальками», надаючи «печі» кубічної форми (сс. Рашків, Пригородок), вигладжували глиною, а відтак «гімняком» (с. Рашків). Каблуки підбирали таким чином, що вхід у піч був на кілька сантиметрів вищим ніж тильна частина склепіння (с. Пригородок), хоча інколи всі каблуки мали однакову висоту (с. Рашків). Челюсті «челість» (пониження вхідного отвору) влаштовували з «каблука», який обмотували глиносоломою і загладжували (с. Пригородок). У новіших печах склепіння викладали з «кірпіча». Для цього встановлювали опалубку лише з 3—4 «каблук» однакової висоти, на які настеляли дощечки чи заплітали хмизом (с. Атаки). Збоку припичка (при пороговій стіні) влаштовували «дучку» (невеличку нішу) на жар.

Над «челістю» споруджували коминдимозбірник («горн»: сс. Рашків, Пригородок, Малинці, Шилівці, Ширівці; «комин»: с. Атаки). Для цього у припичок вмонтовували два стовпчики (нерідко фігурно вирізані), на які опирали дерев'яну раму («кросна») — основу комина. У «кроснах» закріплювали вертикальні кілки, які заплітали хми-

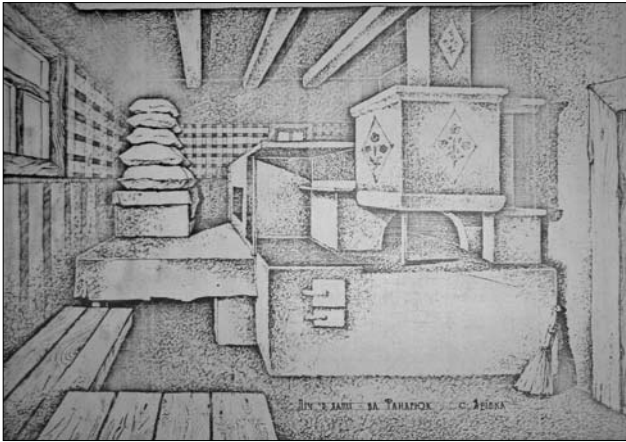

Іл. 12. Піч з кухонною плитою; м. Хотин

зом і з двох боків добре обмащували глиною. У новіших печах «горн» мурували із встановлених на ребро цеглин. З «горна» крізь комин-димоволок — «каглу» (теж виплетену з лози і обмащену глиною) дим виводили у сіни (сс. Рашків, Поляна, Шпівці). У новіших печах дим крізь вертикальний димоволок («возницю» [2, с. 200]) виходив на горище («під»): сс. Рашків, Рукшин, Пригородок. Траплялось, що у такому разі хата також була напівкурною: «Були хати півкурні — з кагли дим на під ішов, гаджак не було» (с. Пригородок). Проте у більшості випадків у сінях влаштовували комин-вивід («гаджак»: с. Пригородок; «гуджак»: с. Атаки; «годжак»: с. Чепони). Він мав пірамідальну, звужену догори форму, переважно був виплетений з лози і з двох боків обліплений глиносоломою (с. Чепони). У новіших будівлях «гаджак» могли розташовувати на горищі хати. В такому разі дим, що виходив через вертикальну «возницю», на горищі попадав у горизонтальний димоволок («лежанку»), з якого відводився у «гаджак» (с. Пригородок).

Хоча кухонні плити та грубки відомі на теренах Буковини уже з початку ХХ (а то й з кінця ХІХ) ст. [2, с. 203; 3, с. 77], проте більшого поширення ці опалювальні пристрої набули лише у 1920—1950-х рр.: «Кухонні плити до війни були рідко, в основном їх будували по війні» (сс. Рашків). Як зазначає мешканець с. Пигородок, Самотюк Харитон Варфоломійович, 1936 р. народж.: «Груба і плита в декого були, як я був малий; в плиті були круги». Пли-ту зазвичай розташовували у куті припичка (іл. 12), а грубу — паралельно до печі (сс. Малинці, Клішківці, Колінківці) [3, с. 77].

⁷ Скажімо у с. Гринчук Кам'янець-Подільського р-ну черинь («дно») викладали із «кулячок» (невеличких камінців червоного кольору, які збирали у Дністрі чи його притоках) і вигладжували глиною.

Іл. 13. Фрагмент інтер'єру хати; с. Ярівка (малюнок М. Багнюк)

За розташуванням основних предметів внутрішньої устрій житла Хотинщини практично не відрізнявся від загальноукраїнського (іл. 13). При вході, у кутку між пороговою і тильною стінами — піч, повернена челюстями до віконної стіни, за нею уздовж тильної стіни — дерев'яна «постіль» (встановлена нерухомо, чи пізніше — мобільна), при лицевій і причілковій стінах — такої ж конструкції лави. Стіл («стів») стояв уздовж причілкової стіни, над ним — ікони (обов'язковими й найбільш шанованими вважались «образи» св. Миколая, Матері Божої та Ісуса Христа: с. Рашків). Між столом і «постелею» — мальована «скриня», яку буковинці переважно встановлювали на лаві [3, с. 76]. По другий бік від печі, при пороговій стіні, розташовувався мисник («замисник») (іл. 14, 15), над дверима — полиця на хліб. Біля мисника, ближче до дверей, — ослінчик, на який ставили відро з водою (часто його замінювала кам'яна плита на опорах — «привалок» чи «прилавок»: с. Пилипи). Доповнювали інтер'єр невеликі «стільці» та «стільчики». Над постіллю до сволака при потребі підвішували колицку. Її виготовляли з грубої тканини, натягнутої на «каблук» (с. Клішківці [3, с. 79]) чи виплітали з лози (с. Пригородок). На Хотинщині, як і скрізь у Карпатах та Прикарпатті, поняття «покуть» не знали, тут почесною («святою») вважалась причілкова стіна хати, на якій розташовані «образи» [3, с. 85].

Внутрішні стіни і стелю завжди білили гіпсом чи (у деяких селах) вапном. Сволаки зазвичай залишались відкритими (їх мили) або фарбували у жовто-червоні кольори. Дуже рідко стіни декорували розписом. Нижню частину печі, з «припідками» включ-

но, мастили темними глинками («зеленим глейом»: с. Рашків); саму піч і «горн» білили, виділяючи карнизи та кути іншими кольорами. Для оздоблення «горна» було притаманне кольорове фарбування та розпис: «По горні і грубці малювали... робили з вовни пензлик і малювали. Спочатку піч вибілювали глиною, а потім підмальовували синькою» (с. Клішківці). У с. Ярівка та околицях у першій половині ХХ ст. печі прикрашали кольоровими витинанками («замальовками») з паперу [3, с. 78—79]. Долівку змащували кольоровими глинками. Скажімо, у с. Рашків усю поверхню «землі» мастили «кожняком» (що надавало їй зеленкуватого кольору), а навколо по периметру (під лавами, під постіллю, а також нижню частину стін) підводили жовтою глиною. Дбайливі господині «припідки» і «землю» змащували кожної суботи.

На Хотинщині, як і загалом в інтер'єрі буковинської хати, широко використовували домоткані вироби: різноманітні кольорові «верети», «налавники», настінні «залавники» («скорци»), рушники, настільні скатерті, подушки у художньо витканих «підвах» та ін. [3, с. 82—84]. Цю особливість буковинських осель ще у середині ХІХ ст. відзначав О. Афанасьєв-Чужбинський, наголошуючи, що власне це й становить специфіку обладнання внутрішнього простору тутешнього житла: «Особливо відрізняє руснацьку хату від малоруської безліч килимів та килимків, прибитих і постелених де лиш можна... Тут, за Хотиним, народ на Дністрі живе досить бідно, та все ж таки за найменшої можливості килимками застелено бодай лавки. У заможних на лавки стелять ще повстину. На постелі розкладають цілу купу подушок з кольоровими облямівками та пірамідку з ковдр і килимів, складених учетверо» [22, с. 41]. Знову ж, П. Чубинський висловлював думку, що різнокольорові шерстяні «верети» поширились на Хотинщині під впливом місцевого молдавського населення [14, с. 387]. Інтер'єр оселі доповнювала велика кількість гончарних виробів як роботи місцевих гончарів, так і промислового виробництва (мальовані фаянсові тарілки, горнятка тощо), які розташовували у миснику, розвішували по стінах у різних місцях хати [3, с. 84—85].

У внутрішньому облаштуванні житлового простору буковинської хати дослідники відзначали низку реліктових явищ, про які в інших етнографіч-

них районах не збереглось ніяких згадок. Скажімо, у сс. Поляна, Пригородок, Чепоноси, Рашків респонденти старших вікових груп згадують у давніших оселях глиновальковані підвищення-лави, такої ж конструкції (чи виплетену з лози і обмащену глиною) постіль-лежанку [25, с. 229]. У с. Ленківці Кельменецького р-ну, окрім згаданих елементів інтер'єру у пам'яті старожилів збереглися згадки про виплетені з пруття та обмащені глиносоломою мисники [3, с. 73—74].

Зазвичай респонденти відзначають, що давніше хати здебільшого освітлювали «каганцями» на олію (сс. Рашків, Чепоноси). Проте найдавнішим способом освітлення тут було спалювання лучива («світили скалками»): кілька «скалок» встромляли у глиняну мисочку, заповнену піском (с. Рашків). «Скалки» кололи з тополевого дерева і перед використанням добре висушували (с. Рашків). Для розпалювання вогню використовували «вогниво» і «камінь» (кресало). «Губку» робили з вербового «гриба», вимоченого у воді, який добре виминали і сушили (с. Рашків). Знову ж ще у кінці XIX — на початку XX ст. («до Миколаївської війни») у побут місцевих селянства увійшли нафтові «лампи» («фонарі»): с. Рашків.

Завершуючи нашу розвідку, у кількох словах варто зупинитись на звичаях, повір'ях та символічних діях, які застосовувались при спорудженні нового житла. Як і в інших етнографічних районах України, на Хотинщині будівництво хати не можна було розпочинати у «високосний рік» (с. Атаки), непридатними для цього були неділі, свята та пости. Ніколи не починали зводити оселю в понеділок, середу та п'ятницю (с. Атаки): найкращими днями для цього на Буковині вважали вівторок і четвер [2, с. 180]. Перед тим, як будувати, підібране місце перевіряли на ритуальну чистоту. Зокрема, у с. Атаки подібні ворожіння здійснювали за допомогою хліба або води: «Перед тим, як мали будувати хату, звечора у місці першого кута (південно-східного. — Р. Р.) клали хліб: коли зранку його не було — місце пересували»; «Як зробили фундамент, на чотири кути ставили копійки і стопку з водою (її накривали толлю); рано толь підіймали і дивились: як повна стопка води — щасливе місце». Для того, щоб встановити, чи підібране під новобудову місце «чисте», інколи користувались послугами знаючих людей: господарі

Іл. 14. «Замисник»; с. Атаки

Іл. 15. Мисник-креденс; с. Атаки

брали з ділянки трохи землі і відносили її до ворожки, а вже вона на основі цього виносила свій вердикт [2, с. 179]. Розпочинаючи будівництво, під фундамент вкладали будівельну жертву: «Як починали будувати під «перший камінь» (у південно-східному куті. — Р. Р.) клали копійки» (с. Атаки). На Заставніщині (с. Товтри) набір жертвоних предметів був більший: жито, хліб, сіль, копійки та свячене зілля [5, арк. 15]. Після встановлення крокв («як під-

няв хату», «як звів хату»: с. Атаки), на верхівку першої від сходу пари («на перші крокви») встановлювали будівельне деревце («вінок», «віночок») — «дерев'яний хрест і на ньому круглий вінок, плетений з жита, пшениці» (сс. Рашків, Атаки). Після завершення будівництва «вінок» залишали на горіщі («поді»): с. Атаки.

Урочистий вхід у новозбудовану оселю називали «переходини», «переносини» (с. Атаки), «уход в хату» (с. Рашків). Перед тим, як входити, у церкві наймали службу Богу (сс. Пригородок, Рашків). Під час «переносин» спершу «батюшка кропив хату свяченою водою» (с. Рашків), відтак господарі (господар і господиня) вносили три круглі «хлібчики» на рушнику: один хліб лежав на двох інших, а зверху на ньому — сіль («хлібчики спеціально для того випікали»). Господарі клали «хлібчики» з рушником на стіл і молились Богу, «щоб Бог дав добра» (с. Рашків). Знову ж у с. Атаки це відбувалось дещо по-іншому: «Як входили, вносили хліб, сіль на рушнику і ікону... Вносила мама (баба) — найстарша в хаті... Стіл вже стояв в хаті... Несли два хліби, бо за здоров'є — два хліби, а за упокої — три хліби». Відтак відбувався урочистий обід, який місцеві жителі називали «поминки» (сс. Пригородок, Рашків). На нього запрошували родичів, сусідів та майстрів (с. Пригородок).

Висновки. Отож на основі викладеного матеріалу можемо зробити наступні висновки.

У другій половині XIX — на початку XX ст. на Хотинщині найбільше поширеними були тридільні будівлі у двох варіантах: «хата» + «хороми» + «комора» та «хата» + «хороми» + «хата» («хатчина»). У будівлях з двома житловими камерами доволі часто при тильній стіні сіней перегородкою виділяли комірку. У житловому приміщенні зазвичай влаштовували три вікна: два на головному фасаді, одне на причілку. Нерідко траплялись й дводільні споруди — «хата» + «хороми» (з виділеною у сінях коміркою чи без неї). Як і на усьому просторі Буковинського Поділля та у лісостеповій частині України загалом, тут побутували житла каркасної конструкції з трьома основними конструктивними варіантами заповнення стін: «кільовані», «городжені» та «дильовані». Стелю зазвичай робили глиновалькованою чи городженою з плоту. Її підтримувала комбінація з одного поздовжнього «сволока»

і кількох поперечних «сволочків». Житла вкривали чотирихилими дахами на кроквах. Основним покрівельним матеріалом була житня солома, рідше — очерет. Доловку вибивали з глиносолом'яних вальків («балабухів»). Печі були глинобитними, опічок давніше вибивали з глини та каміння. Хоча курна система опалення скрізь в українському лісостепі була ліквідована вже до початку XIX ст., на Хотинщині ще у 1850-х рр. траплялись курні оселі (щоправда, це питання потребує уточнення). Водночас у кінці XIX — на початку XX ст. тут одноосібно побутували житла, опалювані по-білому, рідше траплялись напівкурні. За розташуванням основних предметів внутрішньої устрій житла Хотинщини практично не відрізнявся від загальноукраїнського. Особливістю інтер'єру буковинської хати було широке використання домотканих виробів, а також реліктових елементів меблювання.

За основними показниками (планування, конструкції, система опалення тощо) оселі Хотинщини відзначаються низкою спільних рис з житлом Поділля та придністровської частини Покуття. Водночас у них збереглася низка реліктових явищ, які в інших лісостепових районах давно зникли.

Список скорочень

Архів ЛМНАП — Архів Львівського музею народної архітектури та побуту ім. Климента Шептицького

1. Макаруч С.А. *Історико-етнографічні райони України*: навч. посібн. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. 352 с.
2. Кожолянко Г. *Етнографія Буковини*. Чернівці: Золоті литаври, 1999. Т. 1. 384 с.
3. Якимович А. Інтер'єр народного житла Буковини. *Музей народної архітектури та побуту. Наукові записки*. Вип. 2. Львів, 2008. С. 72—88.
4. Якимович Г. Використання глини в народному будівництві Буковини і Покуття (кінець XIX — початок XX ст.). *Народознавчі зошити*. Львів, 2001. № 3. С. 555—558.
5. *Архів ЛМНАП*. Ф. Матеріали експедицій. Спр. ЗВ-14. 16 арк. (Якимович А.І. Звіт про наукову експедицію на Покуття та Буковину; 1975 р.).
6. *Архів ЛМНАП*. Ф. Матеріали експедицій. Спр. ЗВ-12. 29 арк. (Якимович А.І. Звіт про наукову експедицію на Буковину; 1978 р.).
7. *Архів ЛМНАП*. Ф. Матеріали експедицій. Спр. ЗВ-75. 15 арк. (Якимович А.І. Звіт про наукову експедицію на Буковину; 17.06.—25.06.1984 р.).

8. Архів ЛМНАП. Ф. Матеріали експедицій. Спр. ЗВ-93. 18 арк. (Якимович А.І. Звіт про наукову експедицію на Буковину; 1986 р.).
9. Особистий архів А. Якимович. (Якимович А.І. Польові матеріали про наукові експедиції на Покуття та Буковину; 1970—1980-ті рр.).
10. Залізняк Л.Л. *Население Полесья в мезолите*. Киев: Наукова думка, 1991. 160 с.
11. Радович Р. *Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси*. Львів, 2017. 852 с.
12. Радович Р. Тимчасове житло поліщуків. *Народознавчі зошити*. Львів, 2006. № 3—4. С. 481—492.
13. Данилюк А. *Шляхами України*. Етнографічний нарис. Львів: Світ, 2003. 256 с.
14. Чубинский П.П. Малороссы Юго-Западного края: жилище, утварь, хозяйственные постройки и орудия. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим обществом Юго-Западного отдела*. Санкт-Петербург, 1877. Т. 7. Вып. 2. С. 339—606.
15. Радович Р. Традиційне житло українців південного Поділля другої половини XIX — початку XX століття: конструктивно-технологічний аспект (за матеріалами Хмельницької області). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. Вип. 45. С. 437—462.
16. Радович Р. Традиційне житло Покуття: техніка і технологія спорудження стін (XIX — перша половина XX ст.). *Плісненські старожитності. Збірник наукових праць*. Вип. 2. Львів: Растр-7, 2017. С. 27—61.
17. Косміна Т.В. *Сільське житло Поділля (кінець XIX—XX ст.): історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1980. 190 с.
18. Радович Р. Сільське житло кінця XIX — початку XX ст. на півдні Поділля (за матеріалами Борщівського р-ну). *Літопис Борщівщини: історико-краєзнавчий збірник*. Борщів: Джерело, 1996. Вип. VIII. С. 58—66.
19. Данилюк А.Г. Народне житло Волині другої половини XIX — початку XX ст. *Народна творчість та етнографія*. Київ. 1981. № 6. С. 75—78.
20. Матійчук М. Традиційні техніки покриття дахів на Бойківщині. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. Вип. 47. С. 378—396.
21. Оляничин Д. Опис подорожі шведського посла на Україну 1656—1657 р. *Записки НТШ*. Львів: НТШ, 1937. Т. CLIV. С. 41—69.
22. Афанасьев-Чужбинський О.С. Нариси Дністра. Львів: Априорі, 2016. 524 с.
23. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище (VI—XIII вв. н. э.). *Древние жилища народов Восточной Европы*. Москва: Наука, 1975. С. 104—155.
24. Радович Р. Система опалення народного житла Покуття (XIX — перша половина XX ст.). *Народознавчі зошити*. Львів, 2017. № 1. С. 99—113.
25. Якимович А.І., Радович Р.Б. Глина в народному будівництві Буковини та західного Поділля. *Тези доповідей та повідомлень обласної історико-краєзнавчої наукової конференції*. Ч. 2. Чернівці, 1990. С. 228—230.

REFERENCES

- Makarchuk, S.A. (2012). *Historical and Ethnographic Areas of Ukraine*. Lviv National University I. Franko [in Ukrainian].
- Kozholyanko, G. (1999). *Ethnography of Bukovina* (Vol. 1). Chernivtsi: Gold timpani [in Ukrainian].
- Yakymovych, A. (2008). The interior of the people's residence of Bukovina (the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century). *Proceedings. Museum of Folk Architecture and Life in Lviv* (Issue II, pp. 72—88) [in Ukrainian].
- Yakymovych, A. (2001). Use of clay in the national construction of Bukovyna and Pokuttya (the end of the 19th — early 20th centuries). *The Ethnology Notebooks*, 3, 555—558 [in Ukrainian].
- Yakymovych, A.I. (1975). Report on the scientific expedition to Pokuttya and Bukovyna. In *The Archive of LMNAP*. F. Materials of expeditions. Exp. ЗВ—14 [in Ukrainian].
- Yakymovych, A.I. (1978). Report on the scientific expedition to Bukovyna. In *The Archive of LMNAP*. F. Materials of expeditions. Exp. ЗВ—12 [in Ukrainian].
- Yakymovych, A.I. (1984). Report on the scientific expedition to Bukovyna. In *The Archive of LMNAP*. F. Materials of expeditions. Exp. ЗВ—75 [in Ukrainian].
- Yakymovych, A.I. (1986). Report on the scientific expedition to Bukovyna. In *The Archive of LMNAP*. F. Materials of expeditions. Exp. ЗВ—93 [in Ukrainian].
- Yakymovych, A.I. (1970—1980). Field materials on scientific expeditions of Bukovyna and Pokuttya. In *The Personal Archive A. Yakymovych* [in Ukrainian].
- Zaliznyak, L.L. (1991). *Population of Polesie in Mesolithic*. Kiev: Scientific Opinion [in Russian].
- Radovych, R. (2017). *Polissya dwelling: cultural and genetic origins and evolutionary processes*. Lviv [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2006). Polishchuk temporary housing. *The Ethnology Notebooks*, 3—4, 481—492 [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2017). *Polissya dwelling: cultural and genetic origins and evolutionary processes*. Lviv [in Ukrainian].
- Chubynnsky, P.P. (1877). Russians of the South-Western Territory: housing, utensils, farm buildings and tools. In *Proceedings of the ethnographic and statistical expedition to the West Russian Region, equipped with the Russian Geographical Society of the South-West Division* (Vol. 7, issue 2, pp. 339—606). SPb. [in Russian].
- Radovych, R. (2010). Traditional housing of Ukrainians in the southern part of Podillya in the second half of the 19th — beginning of the 20th centuries: structural and technological aspect (based on materials of the Khmelnytsky region). *Bulletin of the University of Lviv. Series Historical* (Vol. 45,

- pp. 437—462). Lviv: Lviv National University I. Franko [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2017). Pokuttya traditional accommodation: technique and technology of wall construction (19th — first half of 20th centuries). *Plisnensky antiquities*, 2, 27—61 [in Ukrainian].
- Kosmina, T.V. (1980). *Rural habitation of Podillya (end of 19—20 centuries): Historical and ethnographic research*. Kyiv: Scientific Opinion [in Ukrainian].
- Radovych, R. (1996). Rural housing of the late 19 — early 20 centuries in the south of Podillya (based on materials from Borshchiv district). *Chronicle of Borshchivschyna: Historical and Local Studies Collection* (Issue VIII, pp. 58—66). Borschiv: Source [in Ukrainian].
- Danylyuk, A.G. (1981). People's dwelling in Volyn in the second half of the 19th — beginning of the 20th centuries. *Folk Art and Ethnography*, 6, 75—78 [in Ukrainian].
- Matiychuk, M. (2012). Traditional roofing techniques in Boykivschyna. *Bulletin of the University of Lviv. The series is historical* (Vol. 47, pp. 378—396). Lviv: Lviv National University I. Franko [in Ukrainian].
- Olyanchyn, D. (1937). Description of the Travel of the Swedish Ambassador to Ukraine 1656—1657 In *The Notes of the NTSh*. (Vol. CLIV, pp. 41—69). Lviv: NTSh [in Ukrainian].
- Afanasiev-Chuzhbynsky, O.S. (2016) *Essays on the Dniester*. Lviv: A priori [in Ukrainian].
- Rappoport, P.A. (1975). Old Russian dwelling. *Archeology of the USSR: AIS*. (Issue E 1—32). Leningrad: Science [in Russian].
- Radovych, R. (2017). The system of heating of the Pokuttya people's dwelling (19th — first half of 20th century). *The Ethnology Notebooks*, 1, 99—113 [in Ukrainian].
- Yakymovych, A.I., & Radovych, R.V. (1990). Clay in the national construction of Bukovina and western Podillya. *Abstracts and Reports of the Regional Historical and Scientific Conference* (Vol. 2, pp. 228—230). Chernivtsi [in Ukrainian].